

Open ruimte in verstedelijkt Vlaanderen

Een vergelijkende studie naar vier onderschatte ruimtegebruiken

Universiteit Gent

Faculteit Ingenieurswetenschappen en Architectuur

Afdeling Mobiliteit en Ruimtelijke Planning

Barbara Tempels - barbara.tempels@ugent.be

Thomas Verbeek - thomas.verbeek@ugent.be

Ann Pisman - ann.pisman@ugent.be

Georges Allaert - georges.allaert@ugent.be

Stellingen

- De morfologische veranderingen die typisch aan verstedelijking gelinkt worden, zijn het ruimtelijk effect van een proces dat aangestuurd wordt door de functionele heroriëntatie van de open ruimte.
- De Vlaamse open ruimte is sterk in verandering. Binnen het onderzoek wordt geschat dat meer dan één vijfde van de Vlaamse open ruimte ingenomen wordt door dergelijke niet-archetypische openruimtefuncties.
- Deze nieuwe functies vinden plaats in zowel de bebouwde als de onbebouwde ruimte en hebben een fundamentele impact op alle aspecten van de ruimte: de morfologie, het gebruik en de betekenis.
- De problematiek van de open ruimte is niet zozeer de sterke veranderingen *an sich*, maar eerder de onopgemerktheid en autonomie waarmee de transformaties optreden, waardoor kansen verloren gaan.

Inleiding

Onder invloed van verstedelijking ondergaat de Vlaamse open ruimte een aantal fundamentele veranderingen. ‘Open ruimte’ wordt in dit onderzoek gedefinieerd als alle ruimte gelegen buiten stads- en dorpskernen. Dit gebied was oorspronkelijk een open monofunctioneel gebied voor landbouw, bos of natuur. Door de externe verstedelijkingsdruk en interne veranderingen, verliest de agrarische sector echter macht in de politieke strijd voor de open ruimte (Busck et al., 2008). Daardoor kunnen bebouwde kernen uitbreiden in de open ruimte en worden stedelijke fragmenten verspreid doorheen de open ruimte, waardoor deze stelselmatig afneemt en de structuur van de resterende open ruimte fundamenteel verandert. Zo ontstaat een complexe, gefragmenteerde structuur met naast de traditionele openruimtegebruikers, ook verschillende niet-archetypische functies (zoals wonen, werken en recreaties). Binnen deze structuur kunnen geen grote, continue open ruimten meer teruggevonden worden. Veel auteurs zijn het er dan ook over eens dat ‘stad’ en ‘platteland’ archetypes zijn die niet langer bestaan in Vlaanderen (De Meulder et al., 1999; Xaveer De Geyter Architecten, 2002; Van Eetvelde en Antrop, 2005; Thomas et al., 2008). Elementen van deze twee archetypes kunnen verspreid en gefragmenteerd teruggevonden worden doorheen het Vlaamse landschap.

Vanuit de vastgestelde veranderingen in de open ruimte en het gebrek aan kennis hierover, werd in het kader van het Steunpunt Ruimte en Wonen een onderzoeksluik ingericht omtrent verstedelijking van de open ruimte. Het doel was om nieuwe inzichten te verwerven in de huidige toestand van de Vlaamse open ruimte en het verstedelijkingsproces.

Antrop (2004) definieert verstedelijking als een ‘complex proces van verandering van rurale leefstijlen in stedelijke’. Ook Madsen et al. (2010) stellen dat ‘verstedelijking niet enkel een kwestie van verandering van landgebruik is, maar ook van functionele en leefstijlveranderingen, die zich al dan niet manifesteren als fysieke veranderingen in bebouwde gebieden en landgebruik’. Deze definities geven aan dat het onderzoek naar verstedelijking niet louter dient te focussen op ruimtelijke patronen, maar dat inzichten in de functionele veranderingen - die de morfologische transformaties aandrijven - fundamenteel zijn voor het analyseren en begrijpen van verstedelijking.

Binnen dit artikel wordt ingegaan op vier nieuwe, niet-archetypische functies in de Vlaamse open ruimte: (a) residentieel gebruik, (b) niet-agrarische bedrijvigheid, (c) privaat gebruik, en (d) recreatief (mede)gebruik. Deze werden geselecteerd op basis van een literatuurstudie van actuele dynamieken in de open ruimte, eerdere onderzoekservaringen en specifieke vragen van de opdrachtgever. De meeste van deze transformaties worden algemeen erkend en werden reeds (recentelijk) individueel en onafhankelijk van elkaar bestudeerd (Leinfelder, 2007; Bomans et al., 2009; Verbeek et al., 2011; Dewaelheyns et al., 2008; Verhoeve et al., 2012). Een meer ruimtelijk geïntegreerde benadering, die niet focust op één individueel fenomeen maar op de open ruimte als geheel, ontbreekt echter. Dit is nochtans relevant, gezien open ruimte in Vlaanderen schaars is en de draagkracht ervan beperkt is.

In dit artikel worden de vier geselecteerde transformaties gesitueerd in hun socioculturele context. Vervolgens wordt op basis van een casestudy in 27 studiegebieden ingeschat hoeveel open ruimte ingenomen wordt door deze nieuwe openruimtegebruiken en wat de impact ervan is op de morfologie, het gebruik en de betekenis van de open ruimte. Tot slot wordt een reflectie gemaakt over de toestand en de toekomst van de open ruimte in een verstedelijkte context.

Vier functionele transformaties in de Vlaamse open ruimte

Op basis van een literatuurstudie worden de geselecteerde transformaties gedefinieerd en hun socioculturele context en drijvende krachten besproken. Deze analyse draagt bij tot een beter inzicht in de huidige dynamieken in de open ruimte.

(a) toenemend residentieel gebruik

Een van de belangrijkste functionele verschuivingen in de open ruimte is het toenemende gebruik voor wonen. Vlaanderen kent een sterk gefragmenteerd bebouwingpatroon, met veel kleine woonconcentraties verspreid in haar open ruimte. Door de demografisch groei, maar ook de steeds kleiner wordende gezinnen, is de vraag naar woningen in Vlaanderen nog steeds hoog. Daarnaast is de individuele woonoppervlakte enorm gegroeid ten gevolge van de stijgende welvaart. Door het ontstaan van vrije tijd en de individualiseringstrend, spenderen mensen immers meer tijd in hun woonomgeving en meer geld aan de inrichting ervan.

Figuur 1. Voorbeelden van wonen in de open ruimte

Daartegenover staat een algemene voorkeur voor rurale woonomgevingen in Vlaanderen (Verhetsel et al., 2003; Vanneste et al., 2007). Dit wordt in de internationale literatuur gelinkt aan de idee van de rurale idylle, het positieve beeld dat stedelingen hebben van het platteland (Cloke en Milbourne, 1992). Hogere reissnelheden en lagere verplaatsingskosten hebben er daarenboven voor gezorgd dat wonen in de open ruimte technisch en organisatorisch eenvoudiger is geworden. Hierdoor is wonen op het platteland geëvolueerd van noodzaak naar keuze.

Onder invloed van een huisvestingsbeleid dat (historisch) gericht is op spreiding en individuele, vrijstaande woonvormen, en een soepel ruimtelijk beleid voor het wonen in de open ruimte, komt één tiende van de nieuwe huishoudens in de open ruimte terecht. Niettemin stijgt de huishoudensdichtheid in de woonkernen nog steeds relatief sneller dan in de open ruimte¹.

(b) economische diversificatie

Als deel van het verstedelijkingsproces is het landbouwproductiegebied getransformeerd in een diffuus veld van verschillende types economische activiteiten. Doordat het economisch belang van de productielandbouw doorheen de laatste eeuw gedaald is, werd er plaats gecreëerd voor andere activiteiten (Van den Bout en Ziegler, 2003; van der Wouden en van Dam, 2006). Daartegenover staat dat bedrijven meer en meer footloose worden door de tertiarisatie en kenniseconomie, in combinatie met een stijgende mobiliteit, telecommunicatie en virtualisatie (Boudry et al., 2003). Daarenboven ontbreekt een geïntegreerd ruimtelijk beleid voor (kleine) ondernemingen, waardoor deze activiteiten zich ook in de open ruimte kunnen vestigen.

Deze diversificatie van economische activiteiten in het landelijke gebied vormt een onomkeerbare dynamiek met belangrijke ruimtelijk-economische gevolgen (Verhoeve et al., 2012). Onderzoek heeft aangetoond dat het merendeel van deze niet-agrarische bedrijven actief is in de tertiaire sector (voornamelijk vrije beroepen en zakelijke dienstverlening) en vrij jong is, wat aangeeft dat dit een zeer recente dynamiek is (Verhoeve et al., 2012). Er is echter weinig geweten over de ruimtelijke realiteit van deze economische diversificatie, zowel in de wetenschappelijke als politieke wereld.

¹ 6,8% stijging van de huishoudensdichtheid in de open ruimte versus 9,1% stijging in de woonkernen (periode 1997-2007, op basis van de definitie van woonkernen door de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie).

Figuur 2. Voorbeelden van economische diversificatie in de open ruimte

(c) toenemend privaat gebruik

Als gevolg van de residentiële ontwikkeling, wordt de omliggende (onbebouwde) ruimte meer en meer ingelijfd in de privésfeer, in de vorm van tuinuitbreidingen, hobbyweiden, weekendhuisjes, privévisvijvers, privébossen, etc. Deze landgebruiken zijn meer privaat dan de archetypische functies, zoals landbouw en natuur, in de zin dat ze niet langer de gemeenschap dienen, maar een individu. Daarnaast zijn ze ook sterk visueel, fysiek en mentaal gelinkt aan de privésfeer door hun beperkte toegankelijkheid en vaak sterke omheining. Door deze evolutie heeft de open ruimte niet langer het karakter van een gemeenplaats, maar is ze steeds meer een patchwork van private enclaves.

Dewaelheyns et al. (2008) stellen dat 8,2% van Vlaanderen bestaat uit private tuinen, waarbij nieuwe tuinen meestal voormalig landbouwland innemen. Bomans et al. (2009) geven aan dat 5,1% van Vlaanderen, of 40% van alle weiland, ingenomen wordt door (hobby)paarden. Deze cijfers illustreren het belang van dit wijd verspreid fenomeen en de druk die het uitoefent op de productielandbouw.

Deze nieuwe ruimtegebruiken kaderen in de brede maatschappelijke evolutie naar individualisering, die zich ruimtelijk vertaalt in de concepten privatisering en capsularisering. De menselijke activiteit verplaatst zich van de publieke naar de private ruimte, die in zichzelf gesloten is. Dit gebruik van de open ruimte wordt gedreven door leefstijlvoorkeuren in plaats van productiebehoefte, waarbij open ruimte geannexeerd wordt als uitbreiding van de woonomgeving (Madsen et al., 2010).

Figuur 3. Voorbeelden van privaat gebruik in de open ruimte

(d) toenemend gebruik voor recreatieve doeleinden

Tegenover de private toe-eigening van de open ruimte staan een aantal processen die de open ruimte net toegankelijker maken, nieuwe ontmoetingsplekken introduceren en recreatief (mede)gebruik mogelijk maken (Leinfelder, 2007).

In het verleden bevond de publieke ruimte zich uitsluitend in steden en was het beleid in verband met publieke ruimte hoofdzakelijk op centrale stedelijke locaties gericht. Door verstedelijkingsprocessen, veranderingen in de vrijetijdsbesteding en fundamentele wijzigingen in de socio-economische verhouding, is publieke ruimte vandaag echter geen uitsluitend stedelijk begrip (Hemel en Van Uum,

1999). Een nieuwe (verdunde) vorm van openbaarheid is in opkomst, waarbij publieke ruimte een nieuwe betekenis krijgt en op nieuwe plekken tevoorschijn komt (Nio, 2001). Terwijl de centrale publieke ruimte zijn prominente rol als ontmoetings- en uitwisselingsplaats verliest, vervult de open ruimte stilaan een rol als ‘nieuwe’ publieke ruimte, een ‘stedelijk park’. De open ruimte is meer en meer een gemeenschappelijke ruimte, die geconsumeerd en beleefd wordt als vrijetijdsruimte door een stedelijk publiek (Van der Ploeg, 2001).

Figuur 4. Voorbeelden van recreatief (mede)gebruik in de open ruimte

Vier nieuwe gebruiken van de open ruimte in kaart gebracht

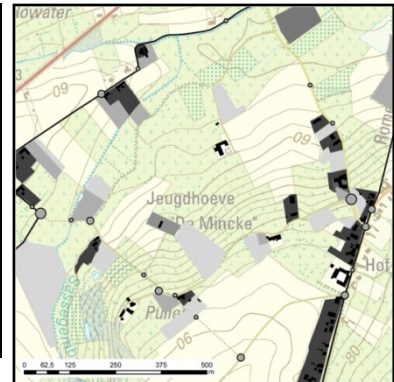
Voor het merendeel van de onderzochte fenomenen ontbreken betrouwbare, direct bruikbare data op schaal van Vlaanderen. Ook Dewaelheyns et al. (2008), Bomans et al. (2010) en Verhoeve et al. (2012) benadrukken dit gebrek aan gegevens. Dit maakt het onmogelijk deze fenomenen op schaal van Vlaanderen te onderzoeken. Tevens kunnen hierdoor ook geen evoluties in kaart gebracht worden. Daarom werd ervoor gekozen om deze fenomenen te detecteren via een empirisch terreinonderzoek in 27 studiegebieden, verspreid over negen gemeenten.

Deze gemeenten werden geselecteerd op basis van een eerder onderzoek naar ruimtelijke verweving in Vlaanderen, dat verschillende ruimtelijke typegebieden onderscheidt (Leinfelder en Pisman, 2008). Acht van de geselecteerde gemeenten vormen telkens paren met vergelijkbare openruimte- en verstedelijkingkarakteristieken. Een negende, weinig verstedelijkte gemeente werd ter referentie toegevoegd². Per casegemeente werden drie sterk verschillende studiegebieden van ongeveer 200 ha geselecteerd: één gebied met een (mogelijke) druk voor privaat gebruik, één met een (mogelijke) recreatiedruk en één referentiegebied, waar de productielandbouw nog dominant is. De selectie vond plaats op basis van het informatief deel van het betreffende gemeentelijk ruimtelijk structuurplan.

Tabel 1. Overzicht van de geregistreerde elementen in het terreinonderzoek

FUNCTIE		GEREGISTREERDE ELEMENTEN
(a) residentieel gebruik		huizen (+ perceel)
(b) niet-agrarische bedrijvigheid		niet-agrarische bedrijven (+ perceel)
(c) privaat gebruik		hobbyweiden
		andere privaat gebruikte percelen
(d) recreatief gebruik		richtingaanduidingen
		recreatieve lijnen
		recreatieve aantrekkingspolen
		kleinschalige recreatieve infrastructuur
(x) andere		ander niet-archetypisch gebruik

Figuur 5. Voorbeeld van een gedigitaliseerde terreinopname in Brakel

² De negen geselecteerde gemeenten zijn (1) Veurne (laagdynamische open ruimte onder specifieke recreatiedruk vanuit de kust); (2) Boutersem en (3) Nevele (laagdynamische open ruimte onder pendeldruk); (4) Brakel en (5) Kasterlee (dynamische open ruimte onder recreatiedruk); (6) Keerbergen en (7) Lebbeke (dynamische open ruimte in een suburbaan veld); en (8) Kontich en (9) Lendeledede (hoogdynamische open ruimte in een stenig netwerk).

In deze studiegebieden werden in de periode 2008-2011 terreinopnames uitgevoerd. Deze bestonden in het ter plekke registreren van de geselecteerde fenomenen, zo veel mogelijk op perceelsniveau (Tabel 1, Figuur 5). Voor het recreatief gebruik werden daarnaast ook recreatieve infrastrukturelementen geregistreerd als indicatie voor medegebruik. Het was immers niet mogelijk om het medegebruik zelf te registreren, gezien het vluchtige karakter ervan. Activiteiten waarvoor geen duidelijke indicatie aanwezig was (zoals kleine eenmanszaken zonder aanduiding of lege hobbyweiden) werden niet geregistreerd, omdat deze eenvoudigweg ‘onzichtbaar’ zijn. Daardoor zijn de terreinregistraties een onderschatting van de realiteit. In de context van een onderzoek naar ruimtelijke omvang en impact zijn deze latente activiteiten echter minder relevant, omdat ze (nog) geen (grote) impact hebben. Niettemin kunnen ze uitgroeien tot manifeste activiteiten, met een zichtbare ruimtelijke impact.

Op basis van deze karteringen kan een inschatting gemaakt worden van de ruimtelijke omvang van de vier nieuwe landgebruiken (Tabel 2). 22,4% van het totale studiegebied wordt ingenomen door niet-archetypische openruimtefuncties³, waarvan het overgrote merendeel door de vier geselecteerde functies. Van de totale oppervlakte aan niet-archetypisch openruimtegebruik, bestaat ongeveer de helft uit bebouwde en de andere helft uit onbebouwde percelen. Het wonen en het privaat gebruik zijn de belangrijkste niet-archetypische openruimtegebruiken in termen van oppervlakte, met elk ongeveer 10% van het totale studiegebied. Niet-agrarische bedrijvigheid en recreatief gebruik nemen elk slechts ongeveer 1% van het studiegebied in beslag.

De cijfers van het minst en het meest verstedelijkt studiegebied tonen aan dat er binnen Vlaanderen sterke variaties zijn wat betreft verstedelijking⁴. Wat echter opvalt is dat zo goed als alle fenomenen in elk studiegebied, zelfs in het minst verstedelijkt, teruggevonden werden. Dit bevestigt dat de nieuwe gebruiken zeer wijd verspreid zijn in de Vlaamse open ruimte.

Tabel 2. Overzicht van het aandeel van het studiegebied dat ingenomen wordt door de verschillende niet-archetypische functies in de open ruimte voor (a) het minst verstedelijkt studiegebied (Veurne, Lovaart), (b) alle 27 studiegebieden, en (c) het meest verstedelijkt studiegebied (Kontich, Broekbos)

OPPERVLAKTE (%)	(A) MINST VERSTEDELIJKT	(B) ALLE STUDIEGEBIEDEN	(C) MEEST VERSTEDELIJKT
bebouwde percelen	0,7	11,3	24,5
(a) residentieel gebruik	0,5	10,3	21,5
(b) niet-agrarische bedrijvigheid	0,2	0,9	3,0
(x) andere	0,0	0,1	0,0
onbebouwde percelen	0,5	11,1	33,2
(c) privaat gebruik	0,5	10,2	30,1
- hobbyweiden	0,5	6,3	13,2
- andere privaat gebruikte percelen	0,0	3,8	16,9
(d) recreatief gebruik	0,0	0,7	3,1
(x) andere	0,0	0,2	0,0

Ruimtelijke impact van de vier nieuwe gebruiken van de open ruimte

De ruimtelijke impact⁵ van de niet-archetypische gebruiken werd kwalitatief geanalyseerd op basis van het veldwerk en kaartanalyse, aangevuld met literatuurstudie. Binnen de ruimtelijke transitie die de open ruimte ondergaat ten gevolge van verstedelijking (Figuur 7), kan onderscheid gemaakt worden

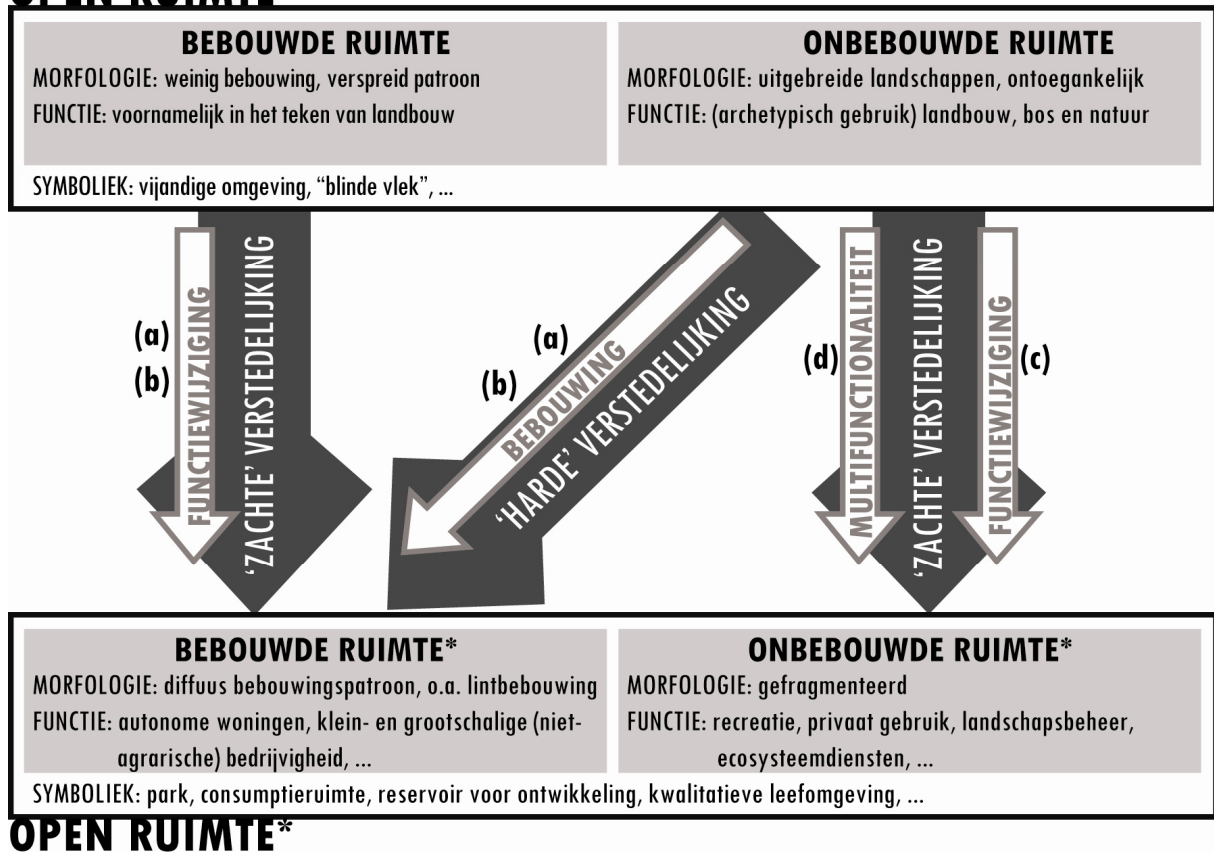
³ Ter referentie, 10% van Vlaanderen wordt ingenomen door bos (VBV, 2009), 2,5% door natuur- en bosreservaat (INBO, 2007) en 46% door landbouw (AGIV, 2008).

⁴ De ruimtelijke differentiatie hangt onder andere samen met de ruimtelijke spreiding van een aantal aantrekkingsfactoren. In dit artikel wordt hier niet op ingegaan. Daarvoor verwijzen we naar het eindrapport van het onderzoek (Tempels et al., 2012).

⁵ Naast een ruimtelijke impact hebben deze fenomenen ongetwijfeld een zekere ecologische, economische, ... impact. Deze aspecten vielen echter buiten de scope van dit onderzoek.

tussen twee types: harde verstedelijking, die de bebouwing doet toenemen, en zachte, waarbij de bestaande bebouwde en onbebouwde ruimte van binnenuit verandert via functiewijzigingen en multifunctioneel gebruik. Deze processen hebben een impact op de morfologie, de functie en de symboliek van de open ruimte.

OPEN RUIMTE

Figuur 6. Schematische weergave van de ruimtelijke transitie die de open ruimte ondergaat ten gevolge van verstedelijking, met aanduiding van: (a) residentieel gebruik, (b) niet-agrarische bedrijvigheid, (c) privaat gebruik en (d) recreatief gebruik

Morfologie

De fysisch-morfologische impact van de nieuwe openruimtegebruiken bestrijkt een groot aantal aspecten. Vooreerst zijn het wonen en de niet-agrarische bedrijvigheid de belangrijkste drijvende krachten voor de toename van bebouwing in de open ruimte, een klassieke verstedelijkingsindicator. De toenemende claim van de verschillende nieuwe functies in de open ruimte zorgt voor een uitbreidingsdruk, ten nadele van de archetypische openruimtegebruiken. Bovendien is de aanwezigheid van bebouwing een aantrekkingsfactor voor nieuwe bebouwing. Dit kan ertoe leiden dat op termijn (woon)kernen met een lage densiteit ontstaan, en dus open ruimte verloren gaat.

Daarnaast heeft het verstedelijkingsproces ook een morfologische impact op de onbebouwde ruimte. Het gaat hierbij niet alleen om de tuin van woningen of de ruimte rond niet-agrarisch bedrijven, maar ook om volledig onbebouwde percelen, zoals tuinuitbreidingen, moestuinen en hobbyweiden. De morfologische impact van deze onbebouwde verstedelijkte ruimte is beperkter, maar niet onbestaande. Al worden er geen gebouwen toegevoegd, alle andere morfologische aspecten (perceelsgrootte, omheining, beplanting, ...) ondergaan wel sterke veranderingen.

Figuur 7. Bebouwde en onbebouwde niet-archetypische openruimtegebruiken: (a) niet-agrarisch bedrijf (metaalhandel) in Lendeledede (Spoelwiel), (b) privaat gebruik (moestuin) in Kasterlee (Tielenbroek)

De diversiteit en het individueel karakter van de nieuwe gebruiken vertaalt zich in de vormgeving ervan. Door het gebrek aan (wettelijk) kader volgt de verstedelijkte open ruimte vaak haar eigen logica, die fundamenteel anders is dan die van landbouw- of natuurgronden. Deze is gestoeld op een eenzijdige (consumptie)relatie, waarbij de nieuwe gebruiken profiteren van de kwaliteiten van een landelijke omgeving, maar er zelf weinig meerwaarde voor creëren. Zo zijn woningen vaak private enclaves die weinig geïntegreerd zijn in het landschap, hebben privaat gebruikte percelen vaak harde grenzen (zowel fysiek als visueel) en besteden niet-agrarische bedrijven soms weinig aandacht aan de inrichting van hun perceel. Hierdoor gaan regionale landschappelijke karakteristieken verloren. Het is echter onmogelijk om hier een algemene regel in te vinden. De visuele impact is verschillend voor elk individueel geval, variërend van nagenoeg geen tot een zeer sterke impact, zowel positief als negatief.

Figuur 8. Sterk individueel en privaat karakter van de niet-archetypische openruimtegebruiken: (a) privaat gebruik (tuinuitbreiding) in Boutersem (Kerkom), (b) residentieel gebruik (woning en tuin) in Boutersem (Kerkom), (c) privaat gebruik (paardenweide) in Keerbergen (Heikant)

Voor zachte verstedelijking is de morfologische impact eerder beperkt, omdat geen ‘nieuwe’ gronden ontwikkeld worden. Zo wordt voor recreatie hoofdzakelijk gebruik gemaakt van bestaande infrastructuur met toevoeging van een aantal kleine infrastructuurelementen, zoals paden, banken en vuilnisbakken. Ook bij functiewijzigingen blijven de ingrepen beperkt tot aanpassingen aan het gebouw en de omliggende ruimte, hoewel de impact hiervan eveneens groot kan zijn.

De toenemende hoeveelheid functies en gebruikers vergt een steeds betere ontsluiting van de open ruimte. De combinatie van een dicht infrastructuurnetwerk, een hoge bebouwingsdichtheid en een kleine perceelskorrel met sterk gedefinieerde grenzen leidt tot fragmentatie van de open ruimte. Vanuit ecologisch, economisch en ruimtelijk oogpunt wordt dit vaak gezien als een negatieve evolutie.

Figuur 9. Fragmentatie door lintbebouwing: (a) Lebbeke (Poelstraat), (b) Boutersem (Velperbos)

Functie

Binnen dit onderzoek werd er vertrokken vanuit vier nieuwe, niet-archetypische openruimtegebruiken. Vanzelfsprekend is de introductie van deze nieuwe functies zélf, en de dynamieken die ze teweeg brengen, de meest fundamentele impact op het gebruik van de open ruimte. Elk van deze nieuwe functies is immers verbonden in een ruimere structuur, waardoor telkens nieuwe (gebruiks)lagen - waarbinnen goederen en mensen zich verplaatsen - worden toegevoegd aan de open ruimte. Voor het recreatief gebruik bijvoorbeeld is deze impact veel belangrijker dan de fysisch-morfologische.

Figuur 10. Nieuwe gebruikslagen in de open ruimte: (a) recreatief medegebruik in Veurne (Lovaart), (b) niet-agrarische bedrijvigheid (verzekeringskantoor) in Lendeledede (Spoelewielen)

Daarnaast zijn ook een aantal secundaire effecten op te merken, die voortvloeien uit de onderlinge relatie tussen de transformaties. Zo zijn de niet-agrarische bedrijvigheid, het privaat gebruik en het recreatief gebruik inherent verbonden met de woonfunctie, waardoor het wonen in de open ruimte een belangrijke katalysator is voor het hele verstedelijkingsproces. Daarnaast ligt het wonen, werken en recreëren in de open ruimte aan de basis van het ontstaan van een diffuus verplaatsingspatroon, dat aanleiding kan geven tot het verder ruimtelijk verspreiden van (stedelijke) functies.

Figuur 11. Beeld uit (a) het minst verstedelijkt studiegebied (Veurne, Lovaart), en (b) het sterkst verstedelijkt studiegebied (Kontich, Broekbos)

Symboliek

Door de functionele veranderingen verschuift ook het statuut en de betekenis van de open ruimte. Terwijl de archetypische open ruimte het gemeenschappelijk belang dient, projecteren deze nieuwe functies hun eigen individuele verlangens op de open ruimte, waardoor de open ruimte een soort reservoir van 'lege', ontwikkelbare ruimte wordt. De open ruimte wordt gezien als een kwalitatieve leefomgeving, vrije ruimte voor (economische) ontwikkeling en productie, een aantrekkelijk landschap voor consumptie, ... Hierbij krijgt ze telkens een andere betekenis, van een ontoegankelijke,

private ruimte die individueel kan toegeëigend worden, tot een gemeenplaats met een sterk publiek karakter, van een aaneenschakeling van private enclaves tot een publieke aantrekkingspool, en van een productieruimte tot een consumptieruimte. Door deze sterke diversiteit aan functies en betekenissen, is de open ruimte niet langer complementair aan de stad, maar eerder een verdunde versie ervan.

Discussie

Het onderzoek heeft de diversiteit en wijde verspreiding van verstedelijking in Vlaanderen aangetoond. De vier geselecteerde niet-archetypische openruimtegebruiken (residentieel gebruik, niet-agrarische bedrijvigheid, privaat gebruik en recreatief gebruik) vinden plaats in zowel de bebouwde als de onbebouwde ruimte en zijn huidige en reële fenomenen in de Vlaamse open ruimte. Ze nemen meer dan een vijfde van het studiegebied in, en zelfs in de minst verstedelijkte gebieden komen ze zo goed als allemaal voor. Dit wordt in de hand gewerkt door het feit dat deze ontwikkelingen vaak aan de rand van of buiten het beleidskader vallen. Daardoor hebben ze een sterk autonoom karakter, wat erop neer komt dat ze gestructureerd worden door vraag (drijvende krachten) en aanbod (de beschikbaarheid van open ruimte door bijvoorbeeld de terugval van de landbouw).

De impact van de vier nieuwe gebruiken raakt fundamenteel aan alle aspecten van de open ruimte: haar morfologie, haar functies en haar symboliek. Hoewel een aantal nieuwe functies minder belangrijk zijn wat betreft oppervlakte, brengen ze belangrijke dynamieken teweeg. Daardoor hebben deze eveneens een impact op de open ruimte.

Het is duidelijk dat er vanuit het beleid aandacht nodig is voor deze wijd verspreide maar onderschatte nieuwe gebruiken. Hierbij vormt het monitoren een belangrijke eerste stap. Het gebrek aan kennis over deze veranderingen vormt immers een belemmering in het ontwikkelen van een visie. Monitoring is echter niet vanzelfsprekend, omdat veel van deze veranderingen latent zijn en niet of moeilijk in kaart te brengen zijn op grote schaal. Bovendien is de impact op bijvoorbeeld het functioneren van de open ruimte heel moeilijk (kwantitatief) vast te leggen.

Vervolgens moet de vraag gesteld worden of deze veranderingen al dan niet wenselijk zijn. Dit is een moeilijke discussie en de meningen hierover zullen verschillen. De draagkracht van de open ruimte kan immers niet universeel bepaald worden, maar hangt af van haar capaciteiten en karakteristieken in relatie tot de specifieke functies die ze dient te vervullen. Om deze draagkracht in te schatten, moet dus bepaald worden wat er van die open ruimte verwacht wordt en volgens welke prioriteiten.

Hierbij dient een afweging gemaakt te worden tussen de individuele vraag (wonen, tuinen, ...) en het maatschappelijk belang (waterhuishouding, natuur, ...). Een groot aantal nieuwe ontwikkelingen in de open ruimte heeft immers een sterk individueel en privaat karakter. Gezien de hoge druk op de open ruimte moet er gezocht worden naar manieren om deze twee schijnbaar tegengestelde uitgangspunten te laten samensporen. Door het gebrek aan verankering van bijvoorbeeld de economische diversificatie profiteert de open ruimte momenteel vaak niet mee van de voordelen en blijven een aantal potenties onbenut. Dit draagt bij aan de conservatieve houding tegenover deze nieuwe ontwikkelingen.

Hoe dan ook reflecteren deze transformaties een maatschappelijke verandering die onomkeerbaar is en onstopbaar lijkt. Derhalve is de vraag misschien niet zozeer of deze transformaties in se goed of slecht zijn, maar eerder hoe ze aangestuurd kunnen worden en op een gepaste, oordeelkundige manier in de open ruimte ingepast kunnen worden. Bij deze afweging moet positief en creatief omgegaan worden met de verstedelijkte context. Verstedelijking wordt, zeker vanuit de open ruimte, vaak als een negatieve evolutie gezien. Hierbij moet echter in rekening gebracht worden dat deze evolutie een uitdrukking is van een sterk veranderende maatschappij. Het type open ruimte dat zich nu vaak spontaan ontwikkelt in Vlaanderen - multifunctioneel, dynamisch en divers - lijkt in bepaalde

opzichten heel erg op visionaire stedenbouwkundige *green belt*-modellen van de vorige eeuw (waarbij deze *belt* zelfs soms als een veld werd gezien). De evolutie die we waarnemen kan dus ook gezien worden als een natuurlijke en noodzakelijke adaptatie aan een nieuwe context. De archetypische open ruimte kan immers niet overleven in een verstedelijkte samenleving.

Hierbij zijn strategieën nodig die vanuit de open ruimte zelf vertrekken. In een verstedelijkte context, waar de productielandbouw weinig kansen maakt, kan het privaat en recreatief gebruik bijvoorbeeld ingezet worden als beschermer van de open ruimte. Vanuit dit uitgangspunt kunnen de veranderingen in de open ruimte niet als bedreiging, maar eerder als kans gezien worden. De problematiek van de open ruimte is in die optiek niet zozeer de sterke verandering *an sich*, maar eerder de onopgemerktheid en autonomie waarmee ze optreedt, waardoor kansen verloren gaan. Het inspelen op deze veranderingen kan er echter voor zorgen dat er meer uit onze schaarse open ruimte gehaald wordt.

Bibliografie

- Antrop, M., 2004. Landscape change and the urbanization process in Europe. *Landscape and Urban Planning*, 67, pp. 9-26.
- Bomans, K., Gulinck, H. en Steenbergen, T., 2009. Het ruimtelijk belang van de paardensector in de Vlaamse open ruimte. *Steunpunt Ruimte en Wonen*, Leuven, 74 p.
- Bomans, K., Steenbergen, T., Dewaelheyns, V., Leinfelder, H., Gulinck, H., 2010. Underrated transformations in the open space. The case of an urbanized and multifunctional area. *Landschap and Urban Planning*, 94 (3-4), pp. 196-205.
- Boudry, L., Cabus, P., Corijn, E., De Rynck, F., Kesteloot, C., Loeckx, A., 2003. De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden. *Witboek. Die Keure*, Brugge, 238 p.
- Busck, A. G., Kristensen, S. P., Praestholm, S., Primdahm, J., 2008. Porous landscapes. The case of Greater Copenhagen. *Urban Forestry and Urban Greening*, 7, pp. 145-156.
- Cloke, P. en Milbourne, P., 1992. Deprivation and lifestyles in rural Wales. *Rurality and the cultural dimension. Journal of Rural Studies*, 8, pp. 359-371.
- De Meulder, B., Schreurs, J., Cock, A., Notteboom, B., 1999. Patching up the Belgian urban landscape. *Oase*, 52, pp. 78-113.
- Dewaelheyns, V., Bomans, K., Gulinck, H., 2008. Verspreiding, ruimtelijke associaties en morfologie van het tuincomplex in Vlaanderen. *Steunpunt Ruimte en Wonen*, Leuven, 163 p.
- Hemel, Z. en Van Uum, E., 1999. Open ruimte wordt openbare ruimte. In: van der Wouden, R. (red.), *De stad op straat; de openbare ruimte in perspectief*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, pp. 81-94.
- Leinfelder, H., 2007. Dominante en alternatieve planningsdiscoursen ten aanzien van landbouw en open ruimte in een (Vlaamse) verstedelijkende context. *Academia Press*, Gent, 496 p.
- Leinfelder, H. en Pisman, A., 2008. A methodological framework for a political approach of mixed land use, tested in the urbanized region of Flanders, Belgium. *Bridging the divide: celebrating the city. Conference papers of the 4th joint ACSP-AESOP-congress*, Chicago.
- Madsen, M., Kristensen, S., Fretner, C., Busck, A., Jørgensen, G., 2010. Urbanization of rural areas: A case study from Jutland, Denmark. *Danish Journal of Geography*, 110 (1), pp. 47-63.
- Nio, I., 2001. Publieke ruimte in de netwerkstad. In: Technum nv, *Publieke ruimte - een andere aanpak*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, pp. 22-56.
- Tempels, B., Verbeek, T., Pisman, A., 2012. Verstedelijking in de Vlaamse open ruimte. Een vergelijkende studie naar vijf transformaties. *Steunpunt Ruimte en Wonen*, Leuven, 145 p.
- Thomas, I., Frankhauser, P., Biernacki, C., 2008. The morphology of built-up landscapes in Wallonia (Belgium): a classification using fractal indices. *Landscape and Urban Planning*, 84, pp. 99-115.
- Van den Bout, J., Ziegler, F., 2003. Landelijk wonen, ofwel het landschap bewoond. In: Palmboom, F., Van den Bout, J., *Transformaties van het verstedelijkt landschap*. SUN, Amsterdam, pp. 78-83.
- Van der Ploeg, J. D., 2001. *De virtuele boer*. Koninklijke Van Gorcum, Assen.
- van der Wouden, R., van Dam, F. et al., 2006. *Verkenning van de ruimte - ruimtelijk beleid tussen overheid en markt*. NAI Uitgevers i.s.m. Ruimtelijk Planbureau, Den Haag, 176 pp.
- Van Eetvelde, V., Antrop, M., 2005. The significance of landscape relic zones in relation to soil conditions, settlement pattern and territories in Flanders. *Landscape and Urban Planning*, 70, pp. 127-141.
- Vanneste, D., Thomas, I., Goossens, L., 2007. *Woning en woonomgeving in België*. Brussel, FOD Economie, K.M.O., Middenstand en energie, Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie.
- Verbeek, T., Pisman, A., Leinfelder, H., Allaert, G., 2011. For every house a garden... a morphological assessment of residential development in Flanders' rural areas. In: Dewaelheyns, V., Bomans, K., Gulinck, H. (red.), *The powerful garden: emerging views on the garden complex*. Garant, Antwerpen/Appeldoorn, pp. 85-106.
- Verhetsel, A., Witlox, F., Tierens, N., 2003. *Jongeren en wonen in Vlaanderen. Woonsituatie, woonwensen en woonbehoefte*. NV De Boeck, Antwerpen.
- Verhoeve, A., De Roo, N., Rogge, E., 2012. How to visualise the invisible: Revealing re-use of rural buildings by non-agricultural entrepreneurs in the region of Roeselare - Tielt (Belgium). *Land Use Policy* 29, pp. 407 - 416
- Xaveer De Geyter Architecten, 2002. *After-sprawl, onderzoek naar de hedendaagse stad*. NAI Uitgevers-deSingel, Rotterdam-Antwerpen.